

AKADEMİK DERGİSİ  
ANKARA 2018 (ARALIK) - SAYI: 5 - s. 119-132  
Gönderilme Tarihi: 16-08-2018, Kabul Tarihi: 01-12-2018

## ■ VÂHİB-İ ÜMMÎ'DE MEDENİYET TASAVVURU

*The Concept Of Civilization In Vahib-I Ummi*

Prof. Dr.

**ALİ BOLAT**

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
alibolat@omu.edu.tr

## Öz

İslam Medeniyeti tabiri ile Müslümanların maddî ve manevî anlamda ortaya koydukları birikim kastedilmektedir. Bu birikimin temelinde de vahiy yatmaktadır. Müslümanlar vahye muhatap oldukları andan itibaren bu emirleri yorumlamışlar ve çeşitli düşünce gelenekleri oluşturmuşlardır. İşte bu düşünce gelenekleri içerisinde yer alan tasavvuf kendi usulü dahilinde varlık, bilgi ve değer anlayışı ortaya koymuştur. Bu makale de tasavvuf düşüncesinin Anadolu medeniyet havzasındaki önemli temsilcilerinden Vâhib-i Ümmî'nin bu çerçevede ortaya koyduğu düşüncelerini konu edinmektedir.

*Anahtar kelimeler: Medeniyet, tasavvuf, irfânî gelenek, Vâhib-i Ümmî*

## Abstract

Islamic civilization refers to the accumulation has been made not only materially but also spiritually by Muslims. The divine inspiration is something that underlies the mentioned accumulation. Since Muslims received the inspiration, they have interpreted these commands and so many different schools of thought have come into existence. Sufism which has been one of the foregoing schools of thought has put forward the apprehension of existence, knowledge and value in its own way. Herein this article discusses the thoughts that have been set forth within this scope by Vâhib-i Ümmî as one of the most significant representatives in Anatolia.

*Keywords: Civilization, sufism, irfânî tradition, Vâhib-i Ümmî*

## I. Medeniyet

Genellikle bir dine nisbetle isimlendirilen büyük tarihi oluşumlar için kullanılan “Medeniyet” kavramı, insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyini ifade ettiği gibi bu düzeyin Batılı toplumlarca kaydedildiği telakkisiyle zaman zaman modern Batı medeniyetiyle özdeş anlamda ele alınmaktadır.<sup>1</sup>

Medeniyetlerin tamamen yok olma yerine zaman zaman yükseliş ve düşüşler yaşayabileceği, dolayısıyla hem Batı medeniyetinin hem diğer medeniyetlerin, özellikle de İslam medeniyetinin karşı karşıya olduğu sıkıntıları aşarak yeniden yükselme imkanını özünde taşıdığı düşüncesi yaygın bir kanaat haline gelmiştir. Bu nedenle İslam medeniyetinin her şeye rağmen varlığını devam ettirdiği ve gerekli ihya edici şartlar oluşturulduğunda daha da güçlendirilebileceği hususunda yeni düşünceler ortaya çıkmıştır.<sup>2</sup>

Bir medeniyetin değerler sistemini dünya görüşü, mutluluk ve erdem fikri meydana getirir. Bu değerler sistemi de metafizikten kozmolojiye, kozmolojiden ahlak ve siyasete uzanan görüş ve uygulamaların yönlendirici ilkesini oluşturur. Bu medeniyetin ortaya koyduğu insan tipi mekân, zaman, bilgi, tabiat, insan ve Tanrı'yla ilişkilerinin somut bir örneği olmaktadır. Bu nedenle maddî ve manevî pek çok unsur, medeniyet bütününe insanî çabalar yardımıyla oluşturmakta, burada da medeniyeti oluşturan insan modelinin önemi ortaya çıkmaktadır.<sup>3</sup>

## II. İslam Medeniyeti

İslam ve medeniyet kavramları arasında bir ilişkinin kurulması, kaçınılmaz olarak İslam dininin kurucu ve yönlendirici değerlerini ön plana çıkarmak anlamına gelmektedir. Nitekim İslam insanların yaşadığı ve ürettiği şeylerin bir parçası olmayıp onların bütün faa-

<sup>1</sup> Tahsin Görgün, “Medeniyet”, *DİA*, XXVIII, İst. 2003, s. 298.

<sup>2</sup> Görgün, “Medeniyet”, s. 298, 300.

<sup>3</sup> İlhan Kutluer, “Medeniyet”, *DİA*, XXVIII, İst. 2003, s. 296; Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben İdraki”, *Dîvan: İlmî Araştırmalar*, 1997/1, c. 2, sayı: 3, 35-36; Zafer Erginli, “İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine”, *İslami Araştırmalar*, 2010, c. 21, sayı: 1, s. 40.

liyetlerinin zeminini teşkil etmesi itibarıyla kültür ve medeniyetin önüne geçen (onları kuran, üreten) bir konumdadır. İslam'ın aslîlik ve belirleyiciliği, gerek klasik dönemde gerekse modern zamanlarda yaşamış birçok Müslüman düşünür tarafından sıkça vurgulanmıştır. İşte İslam vahyinin tarihe verdiği yön, günümüz araştırmacılarının İslam medeniyeti adını verdiği tarihi tecrübe ve birikimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bakımdan “İslam Medeniyeti” dediğimiz zaman genel olarak Müslüman olan insanların Müslüman olmakla birlikte ortaya koydukları maddî ve manevî bütün başarıları kastetmekteyiz.<sup>4</sup> Osmanlı geleneğinde sıkça karşılaştığımız ve aslında kozmik bir karşılığı da bulunan “nizâm-ı âlem” ifadesi de bu manada kullanılır.<sup>5</sup>

Nitekim bir Müslümanın bakış açısıyla âlem, Allah'ın ayetlerinin tezahür ettiği bir sahnedir ve incelenmeye değerdir. İnsan da âlemdeki tüm olguların özet olarak bulunduğu şuur sahibi varlık olarak ilahi kudretin en büyük eseridir. İşte bu görüş, İslam medeniyetindeki bilim, sanat ve sosyal faaliyetlerin temelinde yer alan bir önermedir.<sup>6</sup> Bu yüzden İslam medeniyeti denilen tarihi tecrübenin bütün özgün formlarıyla ilkelerini İslam vahyinden aldığını kabul etmek gerekir. Diğer bir deyişle İslam'ı, Müslümana ne yaptıysa onu öylece yapmasını sağlayan bir yönlendirici ilke olarak görmek gerekir. Dolayısıyla kendi imkân alanında nisbeten zaafa düşmüş olan İslam Medeniyetinin bütün insanlık için yararlı olacak şekilde yeniden var olma şartının aynı ilkelerle sağlıklı bir temas kurmak olduğu her sağduyu sahibinin kabul edeceği bir husustur.<sup>7</sup>

Peki yeniden var olabilmek için aynı ilkelerle temas nasıl kurulacaktır?

Aslında bu konuda yapılması gereken şey, bu medeniyetin var olduğu dönemlerde bunu nasıl başardığına bakmaktır. Yani tarihî tecrübemizi yeniden gözden geçirmektir. Cenab-ı Hakk'ın, “O sizi topraktan yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı”<sup>8</sup> emri çerçevesince Müslümanların tarihî tecrübesi göstermektedir ki medeniyet tasavvuru sadece

<sup>4</sup> Görgün, “Medeniyet”, s. 301.

<sup>5</sup> Bkz. Kutluer, “Medeniyet”, s. 297.

<sup>6</sup> Erginli, “İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine”, s. 42.

<sup>7</sup> Görgün, “Medeniyet”, s. 301.

<sup>8</sup> Hüd, 11/61.

maddî güç değil bilakis onu üreten ve destekleyen manevî bir zemin üzerinde şekillenmiştir. Zira İslam'ın yayılış tarihine bakıldığında bu hemen her coğrafyada kendisini göstermektedir. Muhammed Hamidullah, "Tarihî bir vakıa olarak anlıyoruz ki İslamiyet'in neşri dervişler vasıtasıyla olmuştur."<sup>9</sup> derken aslında bu hususa işaret etmektedir.

İslam düşünce geleneği içerisinde kendi usullerince varlık, bilgi ve değer anlayışı ortaya koyan ilimler içerisinde tasavvuf da meseleye kendi zaviyesinden yaklaşmış ve önceliği gönüllerin inşasına vererek bir medeniyet tasavvuru ortaya koymuştur. İslam düşüncesinde ortaya konulan sâir medeniyet tasavvurlarında ibrenin akıl veya nakilden yana fazlaca kaydığını gören tasavvuf yeniden dengeyi sağlamak için dinin tecrübe ve duygu/kalb yönüne vurgu yapmış, böylece dinî söylemi kuruluştan, ruhsuzluktan ve şekilcilikten kurtarmaya çalışmıştır. İşte bu bakış açısı İslam'ın yayılışında tasavvuf tecrübesini ayrı ve özel bir yere koymamızda temel saik olmuştur diyebiliriz. Sözgelimi Horasan'ın İslam'la tanışmasıyla başlayan ve oradan batıya intikal eden tarihî tecrübeye baktığımızda İslamlaşma serüveninde tasavvuf kültürünün ağırlıklı bir yeri olduğu hemen görülecektir. Kaldı ki Horasan gibi çok kültürlü ve inançlı bir coğrafyada İslam'ın bu topraklara girdiği ilk yıllardan itibaren karşılaşılan problemler yine tasavvuf kültürünün burada bir nevi katalizör görevi ifa etmesiyle aşılabilmektedir. İşte Horasan'dan Anadolu'ya intikal eden bu tecrübenin bugün yaşadığımız birçok problemin çözümü için bir model olduğunu ifade edebiliriz. Zira Horasan'da yaşanan tarihî tecrübe ile Anadolu'da gerçekleşen İslamlaşma ve bu havzada ortaya konulan medeniyet tasavvuru birbiri ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Nitekim "Horasan Erenleri" tabiri de anılan irtibatın sonucunda bu coğrafyanın dinî ve tasavvufî yorum biçimini yansıtır. Burada Ahmed Yesevî'nin şahsında temsil edilen tasavvufî tefekkürün Anadolu'daki İslam kültür ve medeniyetinin ihyasında oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Horasan'da Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden feyz alanlar daha sonra Anadolu'da bu ışığı yaymaya gayret göstermişler ve bu toprakları irfan merkezli yorum biçimiyle inşa etmişlerdir.<sup>10</sup>

<sup>9</sup> Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İst. 1980, s. 126.

<sup>10</sup> Mevlüt Uyanık, "Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i

### III. Vâhib-i Ümmî'nin Medeniyet Tasavvuru

Anadolu'nun bir Müslüman yurdu olmasıyla başlayan dönem aslında sadece Anadolu'yu değil bütün coğrafyayı değiştirecek bir dönüşümün de başlangıcıdır. İşte bu dönüşümün köşe taşlarından diyebileceğimiz manevî önderleri içerisinde Elmalı havzasında yetişen, medeniyet tasavvurunu Yunus Emre'nin diliyle terennüm eden ve Niyazî-i Mısırî'ye kadar uzanan bir tesir sahası bulunan Elmalılı Vâhib-i Ümmî veya Abdülvehhâb el-Ümmî el-Halvetî (ö. 1004/1595) de yer almaktadır. Onun, içerisinde yetiştiği irfân ekolü Anadolu'da ortaya çıkan medeniyet tecrübesinin en önemli unsuru olarak görülebilir. Çünkü irfânî gelenek, kültür ve medeniyeti de içerecek şekilde varlık tasavvuru ve ben-idraki ameliyesini ifade etmektedir.<sup>11</sup>

Vâhib-i Ümmî'nin varlık tasavvuru ve ben-idraki ameliyesinin temelinde yatan ilke tevhiddir.

Kâl u kılden geçelim tevhid ile yâr olalım  
Âb-ı kevser içelim furkân ile zâhid bugün<sup>12</sup>

diyen Vâhib-i Ümmî bütün semavî dinlerin esasının ve özünün tevhid olduğunu ifade eder:

Dört kitabın hakikati bu tevhidin manasıdır  
Aşk şarabın şöyle koyup gayrı şerbet içemezsin<sup>13</sup>

Ona göre irfân yolunun hakikati de budur: Tevhîde varmak.

Dört kitabın içindedir benim sana söylediğim  
İnanırsan bu tevhide vîrân dünya derler buna<sup>14</sup>

Yesevî ve Yönteminin Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 52, sayı: 4, 2016, s. 203.

<sup>11</sup> İbrahim Kalın, “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, *Divan*, 2010/2, c. XV, sayı: 29, s. 18.

<sup>12</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı-Ahmet Ögke, H yay., İst. 2012, s. 79, 3/2.

<sup>13</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 454, 348/3.

<sup>14</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 103, 32/2.

Tasavvuf erbabının zâhirin ötesinde bir bâtının bulunduğuna sık sık vurgu yapmaları da bununla ilgilidir. Çünkü sadece zâhir üzerinden yapılan tasnif ve tanımlamalar insanları kategorik olarak ayırmakta ve ihtilafları körüklemektedir. Zâhirperestlik nasıl İslam düşüncesinin kısırlaşmasına neden olmuşsa insanların, toplumların ayrışmasına da zemin hazırlamıştır. “Âdem’in oğlun sorarsan yetmiş iki fırkadır”<sup>15</sup> diyen Vâhib-i Ümmî, bu nedenle dini yorumlama ve yaşamada zâhir ile bâtın arasında bir denge gözetmeye çalışır:

Eğer zâhir eğer bâtın ikisin fehm eder âşık  
Cemâlinden kemâlin gör buna seyrân-ı aşk derler<sup>16</sup>

İnsanın hakikate ulaşmasındaki en büyük engellerden biri de kendi ibadetini, ilmini görmesi, onunla iftihar etmesidir. Çünkü ona göre bu, nefsin bir hilesidir. Diğer bir deyişle kulu tevhidten ayıran şeyler sadece günahlar değil bazen ibadet de ilim de olabilmektedir.

Zâhidin zühdü hicâb olmuş o yârin zatına  
Anın için göremez maksudu gayrullahdır<sup>17</sup>

diyene Vâhib-i Ümmî, “Nice bin yıl kitab-ı kâl okursan âlim olursun”<sup>18</sup> ifadesiyle ilim erbabını uyarmış ve ilim-amel birlikteliğine işaret etmiştir.

Vâhib-i Ümmî'nin tevhid esaslı medeniyet tasavvurunun merkezinde insan vardır. O yüzden insan âlem-i kübrâdır, bütün hakikatleri câmîdir. Dolayısıyla medeniyet de insanın iç dünyasının bir yansımasıdır.<sup>19</sup> Bu yolda insanı hakikatin merkezine yerleştiren neden, Yaratıcısı'na olan aşkıdır. Başka bir ifadeyle kul, Allah'a zoraki olarak yaptığı ibadetlerle veya cennet beklentisi ya da cehennem korkusu ile değil aşk ile yönelmelidir:

<sup>15</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 149, 81/8.

<sup>16</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 537,417/4.

<sup>17</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 287, 212/5.

<sup>18</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlâhiyât*, s. 223, 161/5.

<sup>19</sup> Erginli, “İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine”, s. 48.

Hastalığım bilmez idim sağ sanırdım kendimi  
Bu anâsır döşeğinden kaldıran aşkdır bizi<sup>20</sup>

derken Vâhib-i Ümmî bu hususa işaret eder. Allah'a tüm kalbiyle yönelen kişi O'ndan başka her şeyden vazgeçer. İşte o zaman insan "âlem-i kübrâ" olur.

Âşık olan her kim ise gayrıdan üryân gezer  
Gece gündüz daima bunlar hemân hayrân gezer<sup>21</sup>

O halde denilebilir ki tasavvuf geleneği kalb merkezli bir medeniyet tasavvuru ortaya koyma iddiasındadır. Çünkü kalbini masivadan arındıramayan insanın hakikat talibi olmasına imkân yoktur. Bunu anlamayan da Vâhib-i Ümmî'ye göre insan dahi değildir:

Mü'minin kalbi Hakk'ın mir'âtıdır ey muttaki  
Özünü fehm etmeyen insan değil hayvân imiş<sup>22</sup>

Vâhib-i Ümmî'nin insanı merkeze alan yaklaşımı onun kapsayıcı tutumunu da göstermektedir. Başka bir ifadeyle farklı düşünen ya da inananlara karşı bir ötekileştirme söz konusu değildir. Çünkü Vâhib-i Ümmî'nin temsil ettiği gelenek en büyük düşman olarak kişinin kendi nefsinin görmekte ve öncelikle onunla mücadeleyle esas almaktadır. Bu itibarla Vâhib-i Ümmî her ne söylüyorsa önce kendisine söylemekte, kendisine nasihat etmektedir:

Vâhib Ümmî ârif isen  
Nefsine ver öğüdünü  
İkiliği terk eylegil  
Çatal kazık girmez yere<sup>23</sup>

<sup>20</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 316, 234/13.

<sup>21</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 411, 310/1.

<sup>22</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 363, 272/6.

<sup>23</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 123, 51/7.



Bu yaklaşım kanaatimizce bugün de dinî söylemimizin temel problemlerinden biridir. Zira ister mabedlerde isterse başka ortamlarda din adına yapılan her konuşma, verilen her öğüt karşımızdakine yapılacak bir aktarım olarak kalmakta, bu da dinî söylemin etkisini azaltmaktadır. O nedenledir ki din adına kamuoyunda zaman zaman çok yoğun bir gündem oluşabilmekte ve fakat bu yoğunluk amel tarafına aynı derecede yansımamaktadır. O kadar ki tabir caizse bir tür tebliğ bombardımanı yaşanmakta, bu da bazen yıkıcı sonuçlar bile meydana getirebilmektedir. Burada temel problemin tebliğden temsile bir türlü geçilememesinin olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle esasen günümüzün temel problemi tebliğ değil temsildir. Unutulmamalıdır ki bir yandan dinin tebliğ boyutuna önem verilirken, temsil boyutu ihmal edilirse bu alanı geçmişte olduğu gibi bugün de ehli olmayan, hiçbir geleneğe dayanmayan türedilerin istismar etmesine zemin hazırlanmış olacaktır. İşte bu istismarlara fırsat vermemek için Vâhib-i Ümmî bu yolun esasını;

Marifet pirine sordum tevhidin ahkâmını  
Tevhîde ikrâr edersen rehberin Kur'ân imiş<sup>24</sup>

şeklinde ifade etmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere yaşanmış istismar örneklerinden dolayı, ilgisi olsun veya olmasın fatura genelde tasavvuf geleneğine kesilmekte ve tasavvuf, İslam medeniyetinden atılması gereken bir safra olarak görülmektedir.<sup>25</sup> Bu yüzden tasavvuf erbabı her vesileyle bu istismarlara karşı uyanık olmak gerektiğini hatırlatarak Kur'an ve Sünnet yolundan ayrılmamayı tavsiye etmişlerdir:

Tâlib olup gelenlerin mana yüzün soranların  
Şühbesini halleyleye âyât hadîs Kur'ân gerek<sup>26</sup>

Vâhib-i Ümmî'ye göre kulun kurtulması gereken ilk şey kendisidir, yani nefsidir. O nedenle,

<sup>24</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İllâhiyât*, s. 363, 272/9.

<sup>25</sup> Erginli, "İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine", s. 41.

<sup>26</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İllâhiyât*, s. 326, 243/3.

Ben demek lazım değildir kıssasını İblis'in  
Âdem'e baş eğmeyip kendin gören şeytan imiş<sup>27</sup>

derken bu tehlikeye dikkat çekmektedir. Bu konuda nefis ile mücadelede kendisine esas aldığı ilkenin, Horasan'dan Anadolu'ya intikal eden tasavvuf kültürünün esasını teşkil eden ve Vâhib-i Ümmî'nin de;

Biz melâmetden selâmet bulmuşuz bu aşk ile  
Doğru bakmazsın gelip eğri nazarın var senin<sup>28</sup>

diyerek ifade ettiği melâmet düşüncesidir. Erbabının, “hayrı izhar, şerri izmar etmemek” ve “kınayanın kınamasından korkmamak” şeklinde tanımladığı melâmet,<sup>29</sup> dindarlığı sadece şekil üzerinden belirleyen, hakikati kendi tekeline alan ötekileştirici tutumlara karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. İşte Vâhib-i Ümmî de hakikati insanın dışında arayan şekilci yorumlara karşı melâmî meşrebiliği benimsemiştir.

Anadolu irfanının temel ilkelerinden biri şüphesiz melâmettir. Bu neşve hemen her tarikatta farklı dozlarda benimsenmiş ve tarikatların adeta bir tür otokontrol mekanizmasını oluşturmuştur. Bu ilkenin en temel hususiyetlerinden biri kulun nefsini kınaması ve kusuru sadece kendisinde aramasıdır. Bu konuda

Kendin gören şeytan olur  
Kendin bilen sultan olur  
Hak sırrında pinhân olur  
Yürü sen derviş olamazsın<sup>30</sup>

diyerek dervişliğin esasının benlikten sıyrılmak olduğunu ifade eden Vâhib-i Ümmî'ye göre kul kendi ayıbını görmekten başkasında kusur aramaya fırsat bulmamalıdır. Zira İslam'ın emri de budur:

<sup>27</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 249, 184/8.

<sup>28</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 446, 340/2.

<sup>29</sup> Ebu Abdurrahman es-Sülemî, “Risâletü'l-Melâmetiyye”, haz. Ebu'l-'Alâ Afîfî, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Kâhire, 1942, VI., s. 71; Ebû Sa'd Abdülmelik el-Harkûşî, *Kitâbü Tehzîbi'l-Esrâr*, haz. İrfan Gündüz, İst. 1990, s. 21.

<sup>30</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 163, 95/5.

Şeriata girdim diyen  
 Tarikata erdim diyen  
 Dost cemalin gördüm diyen  
 Halk ayıbını görmez olur<sup>31</sup>

Melâmî neşvenin bir diğer esası da kulun, yapmış olduğu ibadete güvenmemesi, ilmiyle iftihar etmemesi, ben bilirim düşüncesine kapılmamasıdır. Zira bütün bu düşünceler nefis kaynaklıdır. Aksi halde insanın kendisini hakikatin temsilcisi olarak görmesi kaçınılmaz olacaktır. Şöyle ki dini en doğru biçimde kendisinin anladığını ve yaşadığını düşünen bir kişi kendisi gibi düşünmeyen ve yaşamayanları ötekileştirecek ve hakikat dairesinin dışında değerlendirecektir. Bu da bugün ne yazık ki sıkça karşılaştığımız hakikatin tekellülüğü anlayışına vardıracağıdır. İslam dünyasında bugün yaşanan ayrışmaların temelinde bu problemin var olduğu söylenebilir. Ne yazık ki kendisi gibi düşünmeyen ve yaşamayanlara karşı mücadeleyi İslam'ın bir emriymiş gibi gören anlayışların dinî düşünceyi kendi tekellerine alan katı ve hatta şiddeti meşrulaştıran bir noktaya taşıdıklarını görmekteyiz. Bu nedenle,

Kendi nefsim illetinden gayrı şeytan bilmezem  
 Kendi cehlim zulmetinden gayrı isyan bilmezem<sup>32</sup>

diyene Vâhib-i Ümmî de bu yanlışa düşünleri uyarmakta ve önce kendi nefsimizi islah etmeye davet etmektedir:

Kendözünü doğru sanır  
 Kalan halkı eğri sanır  
 Gönlündekin Tanrı sanır  
 Hiç kendinden haberi yok<sup>33</sup>

Vâhib-i Ümmî elbette ki bu söylediklerinin yanlışı anlaşılabilceği-

<sup>31</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 134, 66/1.

<sup>32</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 506, 384/1.

<sup>33</sup> Vâhib-i Ümmî, *Divân-ı İlahiyât*, s. 478, 359/7.

nin farkındadır. Muhataplarınca anlaşılama veya yanlış anlaşılma tasavvuf erbabının çoğu defa başını ağrıtan bir durumdur. O nedenle,

Halk içinde dervişe ceng ü cidâl lazım değil  
Var iken nefsi anın gayrı kıtâl lazım değil<sup>34</sup>

diyen Vâhib-i Ümmî ehli olmayan ile münakaşadan kaçınmayı da telkin etmektedir.

#### IV. Sonuç ve Değerlendirme

Millet olarak maddî ve manevî alanlarda ürettiğimiz değerlerin yekûnu olan medeniyet tasavvurumuz, bugün itibariyle beslendiği kaynakları açısından problemlili görünmektedir. Cemil Meriç'in, "Tanzimat'tan beri hazır elbiseye meraklıyız, hazır elbiseye ve medeniyete"<sup>35</sup> şeklinde ifade ettiği bu durumun aslında bizim Batı medeniyeti karşısında savunmaya geçtiğimiz uzun bir geçmişi vardır. Bu nedenle özellikle yaklaşık son 200 yıldır yaşadığımız bu travmatik durum İslam'ı sadece akıl ve bilim kulvarında koşturmaya çalışmak gibi bir neticeyi de doğurmuştur. Oysaki bugün medeniyetin yitik halkasının akıl ve bilimden daha derinlerde olduğunu ifade edebiliriz. Bu bakımdan yeniden insan merkezli bir medeniyet tasavvuru ortaya konulacaksa tarihî tecrübemizin bu gözle ele alınması şarttır. İşte bu tecrübeye baktığımızda Vâhib-i Ümmî gibi irfan ehlinin eliyile Anadolu'nun bir medeniyet havzası haline geldiği görülecektir. İslam'ın daha önce olduğu gibi bugün de farklı dil, ırk ve dinî aidiyetlere hitab edebilmesi için yine bu üst dilin yakalanması önemlidir. Çünkü onların dilinde şiddet, öfke, kavga ve ötekileştirme yoktur. Onların tebliği söz ile değil hal iledir. Eğer biz bu dili yeniden üretebilirsek, dünyaya yayılan İslam korkusunun (İslamofobia) geçersizliğini de gösterme imkânı bulmuş oluruz.<sup>36</sup>

Üzülerek ifade edelim ki bu dili yakalamanın önündeki en büyük

<sup>34</sup> Vâhib-i Ümmî, *Dîvân-ı İlahiyât*, s. 525, 403/1.

<sup>35</sup> Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim yay., İst. 2016, s. 54-55.

<sup>36</sup> Bkz. Uyanık, *a.g.m.*, s. 197.

engellerden biri yine din referanslı aşırı şekilci, zâhirperest, dışlayıcı, hakikati tekeline alan ve hatta şiddeti meşru gören yorum biçimleridir. Modern bilim anlayışının parçacı tutumu bizi bir yandan ilim-amel, diğer yandan da akıl-kalb ayırımına sürüklemiş ve parçalanmış bir bilince mahkûm etmiştir. Bugün İslam dendiğinde akla sadece “fıkıh” veya “fetvâ” geliyorsa bu, medeniyetin ruhunu kaybettiğine işarettir eder. Bu durumun da son zamanlarda yapılan bir çalışmada “Açık Medeniyet”<sup>37</sup> şeklinde tanımlanan İslam Medeniyetini tam tersine içine kapalı, yaşanmış ve bitmiş, bugüne dair söyleyecek sözü kalmamış, arkaik bir hale getireceği mukadderdir.

Sezai Karakoç'un, “Medeniyet, ruhumuzla, aklımızla, kalbimizle ilgili bir evrensel gerçekleştirtir, bir tarihî oluş ve değişimdir.”<sup>38</sup> dediği dinamizmi yeniden yakalamanın yolunu Vâhib-i Ümmî bize şu şekilde ifade etmektedir:

Bu dünyadan geçdin ise  
Korkma ölmezsın ölmezsın  
Aşk şarabın içdin ise  
Korkma ölmezsın ölmezsın<sup>39</sup>

### Kaynakça

- Davutoğlu, Ahmet, “Medeniyetlerin Ben İdraki”, *Dîvan: İlmî Araştırmalar*, 1997/1, c. 2, sayı: 3, ss. 1-53.
- Erginli, Zafer, “İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine”, *İslamî Araştırmalar*, 2010, c. 21, sayı: 1, ss. 40-51.
- Görgün, Tahsin, “Medeniyet”, *DİA*, XXVIII, İst. 2003, ss. 298-301.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İst. 1980.
- el-Harkûşî, Ebû Sa'd Abdülmelik, *Kitâbü Tehzîbi'l-Esrâr*, haz. İrfan Gündüz, İst. 1990.

<sup>37</sup> Bkz. Recep Şentürk, “Açık Medeniyet ve Sosyal İçerme”, *Muhafazakar Düşünce*, yıl: 6, sayı: 21-22, 2009, ss. 41-49.

<sup>38</sup> Sezai Karakoç, *İnsanlığın Dirilişi*, İst. 1987, s. 9.

<sup>39</sup> Vâhib-i Ümmî, *Dîvân-ı İlahiyât*, s. 605, 517/7.

- Kalın, İbrahim, “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, *Dıvan*, 2010/2, c. XV, sayı: 29, ss. 1-61.
- Karakoç, Sezai, *İnsanlığın Dirilişi*, İst. 1987.
- Kutluer, İlhan, “Medeniyet”, *DİA*, XXVIII, İst. 2003, ss. 296-297.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim yay., İst. 2016.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, “Risâletü'l-Melâmetiyye”, haz. Ebu'l-'Alâ Afîfî, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Kâhire, 1942, VI, ss. 47-105.
- Şentürk, Recep, “Açık Medeniyet ve Sosyal İçerme”, *Muhafazakar Düşünce*, yıl: 6, sayı: 21-22, 2009, ss. 41-49.
- Uyanık, Mevlüt, “Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 52, sayı: 4, 2016, ss. 191-213.
- Vâhib-i Ümmî, *Dıvân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatçı-Ahmet Ögke, H yay., İst. 2012.